

FTAXP / MPHTI / IRSTI 05.07.31

ӘӨЖ/УДК/ UDC: 93.930

<https://doi.org/10.51889/2959-6017.2026.90.3.024>

Ш.А. Салимгереева  *¹

*Қазақ спорт және туризм академиясы, тарих ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Алматы, Қазақстан Республикасы
e-mail: tabyn07@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-2044-9755>*

АҚТӨБЕ Өңірі Халқының этнодемографиялық дамуы (2016-2026 жж.)

Аңдатпа

Мақалада 2016-2026 жылдар аралығындағы Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық даму ерекшеліктері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – ресми статистикалық мәліметтер, халық санағының материалдары және демографиялық көрсеткіштер негізінде өңір халқы санының өзгеру динамикасын, этникалық құрамындағы трансформацияларды, табиғи өсім мен көші-қон үдерістерінің ерекшеліктерін, сондай-ақ урбанизацияның демографиялық дамуға ықпалын анықтау. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, статистикалық, жүйелік талдау және демографиялық талдау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесінде Ақтөбе облысында халық санының тұрақты өсу үрдісі сақталғаны, қазақ халқы үлесінің артуы мен өзге этностар үлесінің салыстырмалы түрде төмендеуіне ішкі және сыртқы көші-қон үдерістерінің ықпал еткені анықталды. Сонымен қатар урбанизация деңгейінің жоғарылауы, қала және ауыл халқының арақатынасының өзгеруі, табиғи өсім мен жас-жыныстық құрылымдағы өзгерістер өңірдің қазіргі демографиялық даму ерекшеліктері ретінде бағаланды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – 2016–2026 жылдар аралығындағы Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуы соңғы ресми статистикалық деректер негізінде кешенді түрде талданып, өңірдің қазіргі демографиялық үрдістері мен олардың әлеуметтік-экономикалық даму барысына ықпалы ғылыми тұрғыдан бағалануында.

Кілт сөздер: этнодемография, халық саны, көші-қон, этникалық құрам, демография, Ақтөбе, урбанизация, әлеуметтік құрылым, халық санағы.

Салимгереева Ш.А.  *¹

*кандидат исторических наук, старший Казахская Академия спорта и туризма, преподаватель,
Алматы, Республика Казахстан
e-mail: tabyn07@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-2044-9755>*

ЭТНОЛОГИЧЕСКОЕ И ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НАСЕЛЕНИЯ АКТЮБИНСКОГО РЕГИОНА (2016 г.-2026 г.)

Аннотация

В статье комплексно рассматриваются особенности этнодемографического развития населения Актюбинской области в 2016–2026 гг. Цель исследования заключается в выявлении динамики численности населения региона, трансформации его этнического состава, особенностей естественного прироста, миграционных процессов, а также влияния урбанизации на демографическое развитие на основе материалов официальной статистики, данных переписей населения и демографических показателей. В ходе исследования использованы историко-

сравнительный, статистический, системный и демографический методы анализа. Установлено, что в исследуемый период в Актюбинской области сохранялась тенденция роста численности населения, увеличивалась доля казахского населения, тогда как удельный вес других этнических групп сокращался под влиянием миграционных процессов. Кроме того, проанализированы изменения соотношения городского и сельского населения, уровня урбанизации, естественного прироста и возрастно-половой структуры населения. Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе современных этнодемографических процессов Актюбинской области за 2016–2026 гг. с использованием актуальных статистических данных и оценке их влияния на социально-экономическое развитие региона.

Ключевые слова: этнодемография, численность населения, миграция, этнический состав, демография, Актобе, урбанизация, социальная структура, перепись населения.

Salimgereyeva Sh.A.  *¹

Kazakh Academy of sport and tourism, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer,

Almaty, Republic of Kazakhstan

e-mail: tabyn07@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0006-2044-9755>

ETHNODEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF THE AKTOBE REGION (2016-2026)

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the ethnodemographic development of the population of the Aktobe Region during the period 2016–2026. The aim of the study is to examine population dynamics, changes in ethnic composition, natural population growth, migration processes, and the impact of urbanization on regional demographic development based on official statistical data, population census materials, and demographic indicators. The research employs historical-comparative, statistical, systemic, and demographic analysis methods. The findings indicate that the Aktobe Region experienced steady population growth during the study period, accompanied by an increase in the proportion of the Kazakh population, while the share of other ethnic groups declined due to migration processes. The study also examines changes in the urban-rural population ratio, the level of urbanization, natural increase, and the age-sex structure of the population. The scientific novelty of the research lies in its comprehensive assessment of the current ethnodemographic processes in the Aktobe Region during 2016–2026 based on up-to-date statistical data and in evaluating their impact on the region's socio-economic development.

Keywords: ethnodemography, population size, migration, ethnic composition, demography, Aktobe, urbanization, social structure, population census.

Кіріспе. Кез келген мемлекеттің демографиялық дамуы оның тарихи эволюциясының, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерінің және этносаяси үдерістерінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Халық қоғамның негізгі өндіргіш күші әрі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін айқындайтын басты ресурс ретінде елдің тарихи дамуының барлық кезеңдерінде шешуші рөл атқарады. Осыған байланысты халық санының динамикасы, этникалық құрамы, жас-жыныстық құрылымы, көші-қон қозғалысы, қоныстану жүйесі және урбанизация үдерістері тарихи демография ғылымының негізгі зерттеу нысандарының бірі саналады. Бұл көрсеткіш-терді тарихи тұрғыдан зерделеу белгілі бір аумақтың демографиялық ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының, этносаяси үдерістерінің және тарихи өзгерістерінің заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан өмірлік деңгейдегі этнодемографиялық зерттеулер Қазақстан тарихының әлеуметтік-

демографиялық даму ерекше-ліктерін жан-жақты түсіндіруде маңызды ғылыми бағыттардың бірі болып табылады.

Қазақстанның әрбір өңірі өзінің табиғи-географиялық орналасуы, шаруашылық мамандануы, әкімшілік-аумақтық өзгерістері, көші-қон ағындары және әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері арқылы халықтың этникалық және демографиялық құрылымының қалыптасуына өзіндік ықпал етті. Осы тұрғыдан алғанда Ақтөбе өңірі тарихи-демографиялық зерттеулер үшін ерекше ғылыми қызығушылық тудырады. Географиялық орналасуы, табиғи ресурстарының молдығы, көлік-коммуникациялық мүмкіндіктері, өнеркәсіптік әлеуеті және Қазақстанның батыс аймағындағы стратегиялық маңызы өңірдің халық саны мен этникалық құрамының қалыптасуына ұзақ мерзімді тарихи факторлардың ықпал етуіне негіз болды. Сондықтан Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық дамуын тарихи-демографиялық тұрғыдан кешенді зерттеу Қазақстанның өңірлік демографиясының даму заңдылықтарын айқындау және тарихи демография ғылымын жаңа деректермен толықтыру тұрғысынан өзекті ғылыми міндеттердің бірі болып табылады.

2016–2026 жылдар аралығындағы кезең Ақтөбе өңірінің қазіргі этнодемографиялық дамуындағы маңызды өзгерістерді қамтиды. Осы кезеңде өңірдің демографиялық ахуалына халық санының өсу қарқыны, табиғи өсім көрсеткіштері, ішкі және сыртқы көші-қон үдерістері, урбанизация деңгейінің артуы, сондай-ақ этникалық құрамдағы өзгерістер елеулі ықпал етті. Экономиканың индустриялық дамуы, еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістер, әлеуметтік инфрақұрылымның жетілдірілуі және мемлекеттік өңірлік даму саясаты халықтың қоныстану жүйесі мен демографиялық құрылымына тікелей әсер етті. Сонымен қатар өңірдегі этникалық құрамның өзгеруі, қала халқы үлесінің артуы және ауылдық жерлердегі демографиялық үдерістердің ерекшеліктері қазіргі кезеңдегі этнодемографиялық дамудың негізгі сипаттарының бірі болып табылады.

Осыған байланысты зерттеудің өзектілігі 2016–2026 жылдар аралығындағы Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық даму ерекшеліктерін тарихи-демографиялық және статистикалық әдістер негізінде кешенді талдау қажеттілігімен айқындалады. Қазіргі уақытта Қазақстанның демографиялық дамуына арналған зерттеулерде халық санының өзгеруі, көші-қон қозғалыстары және урбанизация мәселелері қарастырылғанымен, Ақтөбе өңірінің қазіргі этнодемографиялық даму үдерістерін ресми статистикалық деректер негізінде кешенді бағалайтын еңбектердің саны шектеулі. Әсіресе халық санының динамикасын, этникалық құрамдағы өзгерістерді, табиғи және механикалық өсімнің ерекшеліктерін, көші-қон бағыттарын, сондай-ақ урбанизацияның өңірдің әлеуметтік-демографиялық құрылымына ықпалын өзара байланыста қарастыратын зерттеулердің қажеттілігі сақталып отыр. Мұндай зерттеулер өңірлік демографияның теориялық-әдіснамалық негіздерін толықтырумен қатар, қазіргі демографиялық және әлеуметтік саясатты ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі ғылыми мәселесі – 2016–2026 жылдар аралығында Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық дамуындағы халық санының өзгеруін, этникалық құрамның трансформациясын, табиғи өсімнің, көші-қон қозғалыстарының және урбанизация үдерістерінің өзара байланысын анықтап, олардың өңірдің әлеуметтік-демографиялық құрылымына ықпалын кешенді бағалау болып табылады. Сонымен қатар қала және ауыл халқының арақатынасының өзгеруі, еңбекке қабілетті халықтың құрылымы, табиғи және механикалық өсім ерекшеліктері, өңірдегі этнодемографиялық өзгерістердің негізгі факторлары қазіргі кезеңдегі өзекті ғылыми мәселелердің бірі ретінде қарастырылады. Осыған сәйкес зерттеудің негізгі ғылыми сұрағы: 2016–2026 жылдар аралығында Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық дамуына қандай демографиялық, әлеуметтік-экономикалық және көші-қон факторлары ықпал етті және олардың халық санының, этникалық құрамының, табиғи өсімінің, көші-қон қозғалыстарының, қоныстану жүйесінің және урбанизация деңгейінің өзгеруіне әсері қалай көрінді? деген мәселені анықтауға бағытталған.

Зерттеу нәтижелері Ақтөбе өңірінің қазіргі этнодемографиялық даму үрдістері мен олардың негізгі заңдылықтарын айқындауға, Қазақстанның өңірлік демографиясы жөніндегі ғылыми

білімді толықтыруға, сондай-ақ өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жоспарлау, көші-қон саясатын жетілдіру және халықтың тұрақты демографиялық дамуын қамтамасыз ету бағытындағы мемлекеттік шешімдерді ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи танымның объективтілік, тарихилық, жүйелілік және кешенділік қағидаттары құрайды. Аталған қағидаттар Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық даму ерекшеліктерін нақты тарихи жағдайлармен байланыстыра отырып, олардың қалыптасуы мен өзгеру заңдылықтарын ғылыми тұрғыдан зерделеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында тарихи демографияның теориялық-әдіснамалық тұжырымдамалары басшылыққа алынды. Этнодемографиялық үдерістерді талдау кезінде халық санының динамикасы, этникалық құрамның өзгеруі, табиғи өсім, көші-қон қозғалыстары, урбанизация және қоныстану жүйесінің трансформациясы өзара байланыста қарастырылды. Сонымен қатар демографиялық құбылыстардың тарихи сабақтастығы мен әлеуметтік-экономикалық және саяси факторлардың ықпалы ескерілді.

Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи демография саласында қалыптасқан отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми тұжырымдары құрайды. Бұл еңбектер халық санының өзгеруін, этникалық құрамның қалыптасуын, көші-қон қозғалыстары мен урбанизация үдерістерін зерттеудің теориялық және әдістемелік ұстанымдарын айқындауға негіз болды. Аталған мәселенің теориялық-әдіснамалық негіздері тарихи демография ғылымының қалыптасуы мен даму тарихын қарастырған М.Я. Солин [1], В.К. Яцунский [2], Ю.А. Поляков, В.З. Дробижев [3] еңбектерінде жан-жақты негізделген. Бұл зерттеулерде халық санының динамикасын, этникалық құрамды, көші-қон қозғалысын және әлеуметтік құрылымды тарихи тұрғыдан талдаудың негізгі қағидаттары айқындалған.

Кеңестік кезеңде КСРО халықтарының демографиялық және этникалық дамуын зерттеуге арналған А. Исупов [4], А.И. Гозулов, М.Г. Григориянц [5] еңбектері жарық көріп, онда халықтың ұлттық құрамы, орналасуы, көші-қон қозғалысы мен этнодемографиялық өзгерістері кеңінен қарастырылды. Бұл еңбектер Қазақстан халқының этникалық құрылымын жалпыодақтық кеңістік аясында бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы тарихи демографияның ғылыми негіздерін қалыптастыруда М.Х. Асылбеков, Ә.Б. Ғали және М.Б. Тәтімовтың зерттеулері ерекше орын алады. М.Х. Асылбеков пен Ә.Б. Ғалидың монографиясында Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық дамуы тұтас тарихи үдеріс ретінде қарастырылып, халық санақтарының материалдары негізінде этнодемографиялық өзгерістер кешенді талданған [6]. Сонымен қатар, Ә.Б. Ғали 1897–1991 жылдар аралығындағы Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық дамуын, қоныстану ерекшеліктерін, жас-жыныстық құрылымын және көші-қон үдерістерін жан-жақты зерттеген [7].

Қазақстандағы демографиялық үдерістердің тарихи аспектілері М.Б. Тәтімовтің еңбектерінде кеңінен қарастырылып, урбанизацияның, табиғи өсімнің және көші-қон қозғалыстарының халық санының қалыптасуына әсері ғылыми тұрғыдан бағаланды [8]. Ғалым қазақ халқының демографиялық даму ерекшеліктерін, ұлттық урбандалу мәселелерін және тәуелсіздік кезеңіндегі этнодемографиялық өзгерістерді талдауға ерекше назар аударды.

Батыс Қазақстан өңірінің тарихи демографиясына арналған зерттеулер ішінде М.Н. Сдықовтың монографиясының ғылыми маңызы ерекше. Автор халық санақтарының материалдары негізінде Батыс Қазақстан халқының қалыптасуы, этникалық құрамы, көші-қон қозғалыстары, әлеуметтік құрылымы және демографиялық даму кезеңдерін кешенді түрде қарастырған. Сонымен қатар, Э.Н. Масанов, Ж.Б. Әбілғожин, И.В. Ерофеева, А.Н. Алексеенко және Г.С. Баратова-лардың еңбектерінде XX ғасырдағы Қазақстан халқының этнодемографиялық өзгерістері, күштеп қоныс аудару, ашаршылық, тың игеру және көші-қон мәселелері тарихи тұрғыдан сараланған.

Қазақстан қалаларының демографиялық дамуы, урбандалу және көші-қон мәселелері отандық тарихнамада жан-жақты зерттелген ғылыми бағыттардың бірі болып табылады.

Әсіресе, елдегі қалалардың демографиялық дамуы, халықтың аумақтық орналасуы және урбандалу үрдістерінің ерекшеліктері И.Д. Никифоров [9], А.И. Құдайбергенова [10], Қ.М. Ерімбетова [11] және Қ.А. Еңсеновтың [12] еңбектерінде қарастырылған.

Өңірлік демография мәселелеріне арналған зерттеулер қатарында Ақтөбе өңірі халқының 1897–2007 жылдар аралығындағы этнодемографиялық дамуы туралы Ш.А. Салимгерееваның [13], А. Ақтөбе облысы халқының сапалық көрсеткіштері М. Сергеева, Н. Елеуовтың [14], Шығыс Қазақстандағы шағын қалалар халқының 1959–2006 жылдар аралығындағы демографиялық даму ерекшеліктері, урбандалу, көші-қон және әлеуметтік-экономикалық өзгерістері А.С. Уалтаеваның [15] еңбегінде қарастырылған.

Жоғарыда аталған еңбектер Қазақстан мен оның жекелеген өңірлерінің демографиялық дамуын зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздерін қалыптастырғанымен, Ақтөбе өңірі халқының 1897–2009 жылдар аралығындағы этнодемографиялық дамуын халық санақтарының барлық кезеңдерін қамти отырып, этникалық құрамның өзгерісі, көші-қон үдерістері, урбанизация және әлеуметтік құрылым эволюциясы тұрғысынан кешенді түрде қарастырған арнайы зерттеулер жеткіліксіз. Осыған байланысты аталған мақалада халық санақтарының материалдары мен мұрағаттық және статистикалық деректер негізінде Ақтөбе өңірі халқының этнодемо-графиялық даму ерекшеліктері тарихи-демографиялық талдау әдістері арқылы кешенді түрде қарастырылады.

Зерттеу барысында тарихи-генетикалық, тарихи-жүйелік және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Тарихи-генетикалық әдіс Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық дамуының қалыптасуы мен эволюциясын кезеңдер бойынша қарастыруға мүмкіндік берсе, тарихи-жүйелік әдіс өңірдегі демографиялық үдерістерді әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістермен өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар сандық талдау әдістері кеңінен қолданылды. Халық санақтарының (1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 1999 және 2009) материалдары негізінде халық санының өсімі, этностық құрамдағы өзгерістер, қала және ауыл халқының арақатынасы, табиғи қозғалыс көрсеткіштері мен көші-қон үдерістері статистикалық өңдеуден өткізілді. Демографиялық көрсеткіштердің динамикасын анықтау үшін салыстырмалы-статистикалық және құрылымдық талдау әдістері пайдаланылды. Аталған деректерді кешенді талдау Ақтөбе өңірі халқының 1897–2009 жылдар аралығындағы этнодемографиялық даму ерекшеліктерін объективті бағалауға және оның негізгі даму үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер. Ақтөбе облысы Еуропа мен Азияның түйісу аймағында орналасқан, қолайлы географиялық орны мен жоғары транзиттік әлеуетімен ерекшеленетін Қазақстанның стратегиялық маңызы бар өңірлерінің бірі. Облыс аумағы 300,6 мың км²-ді құрайды, бұл республика аумағының шамамен 11%-ына тең. Географиялық орналасуына сәйкес, облыс Қазақстанның алты облысымен шектеседі, солтүстігінде Ресей Федерациясымен, ал оңтүстігінде Өзбекстан Республикасымен шекаралас.

2021 жылғы 1 қаңтардағы ресми деректерге сәйкес, Ақтөбе облысының халық саны 893,6 мың адамды құрады. Әкімшілік-аумақтық құрылымы бойынша өңір 12 ауданнан және 135 ауылдық округтен тұрады. Облыс құрамында 8 қала орналасқан. Оның ішінде облыстық маңызы бар қала – Ақтөбе, аудандық маңызы бар қалалар – Алға, Жем, Қандыағаш, Темір, Шалқар және Ембі, сондай-ақ моноқала мәртебесіне ие Хромтау қаласы бар. Сонымен қатар облыс аумағында 315 ауылдық елді мекен орналасқан [14, 157-б.].

Халық санының динамикасы өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, еңбек ресурстарының қалыптасуын, урбандалу қарқынын және аумақтық даму ерекшеліктерін сипаттайтын негізгі демографиялық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Халықтың сандық және сапалық құрамындағы өзгерістер табиғи өсім, көші-қон үдерістері, әлеуметтік-экономикалық жағдай, денсаулық сақтау жүйесінің дамуы және мемлекеттік демографиялық саясаттың тиімділігі сияқты көптеген факторлардың ықпалымен қалыптасады. Сондықтан халық санының

өзгеру динамикасын жүйелі түрде талдау өңірдің қазіргі демографиялық ахуалын бағалауға және оның болашақ даму бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Ақтөбе облысы Қазақстанның батыс бөлігіндегі ірі индустриялық және көлік-логистикалық өңірлердің бірі ретінде халықтың табиғи және механикалық қозғалысы қарқынды жүретін аймақтардың қатарына жатады. Соңғы жылдары өңірде урбандалу деңгейінің артуы, ішкі және сыртқы көші-қон ағындарының өзгеруі, халықтың жас құрылымындағы трансформациялар және табиғи өсім көрсеткіштерінің құбылуы демографиялық дамудың негізгі ерекшеліктеріне айналды. Осыған байланысты халық санының динамикасын талдау өңірдің демографиялық әлеуетін бағалаумен қатар, әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту, еңбек нарығын болжау және өңірлік даму саясатын жетілдіру тұрғысынан да ғылыми және практикалық маңызға ие. Осы негізде Ақтөбе облысы халқы санының динамикасын талдау өңірдегі демографиялық өзгерістердің негізгі бағыттарын, олардың қалыптасуына әсер ететін факторларды және халықтың тұрақты дамуының қазіргі үрдістерін айқындауға мүмкіндік береді.

2016–2021 жылдар аралығында Ақтөбе облысында халық санының тұрақты өсу үрдісі байқалады. Егер 2016 жылы өңір халқының саны 834,8 мың адамды құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш 893,7 мың адамға жеткен. Демек, бес жыл ішінде халық саны 58,9 мың адамға артып, 7,1%-дық өсім тіркелген. Жыл сайынғы өсім қарқыны салыстырмалы түрде біркелкі сипат алып, демографиялық дамудың тұрақты бағытын көрсетеді.

Халық санының өзгеру динамикасын кезеңдер бойынша қарастырғанда, 2017 жылы халық саны 845,7 мың адамға, 2018 жылы 857,7 мың адамға, 2019 жылы 869,6 мың адамға, ал 2020 жылы 881,7 мың адамға дейін ұлғайған. Бұл деректер өңірде демографиялық өсімнің үздіксіз сақталғанын және халық санының жыл сайын орта есеппен 11–12 мың адамға көбейіп отырғанын көрсетеді [14, 158-б.].

Ақтөбе облысындағы халық санының артуына бірнеше факторлар ықпал етті. Ең алдымен, өңірде табиғи өсімнің оң деңгейде сақталуы, туу көрсеткішінің өлім-жітім деңгейінен жоғары болуы халық санының көбеюінің негізгі көзі болып табылады. Сонымен қатар облыстың өнеркәсіптік әлеуетінің жоғары болуы, мұнай-газ, тау-кен және өңдеу өнеркәсібінің дамуы, еңбек нарығының кеңеюі мен әлеуметтік инфрақұрылымның жақсаруы халықтың өңірде тұрақтануына және көші-қон үдерістеріне оң әсерін тигізді.

Сонымен бірге халық санының өсу қарқыны республикадағы ірі мегаполистермен салыстырғанда біршама баяу болғанымен, оның тұрақты сипаты өңірдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын айғақтайды. Демографиялық өсімнің үздіксіз сақталуы еңбек ресурстарының қалыптасуына, экономикалық белсенді халықтың көбеюіне және өңірдің өндірістік әлеуетінің нығаюына қолайлы жағдай жасайды.

2016–2021 жылдар аралығындағы демографиялық көрсеткіштер Ақтөбе облысында халық санының тұрақты өсім траекториясында болғанын дәлелдейді. Бұл үрдіс өңірдегі табиғи өсімнің оң деңгейімен, әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерімен және урбанизация үдерістерінің жалғасуымен тығыз байланысты.

2021 жылғы Ұлттық халық санағының қорытындылары Ақтөбе облысында халық санының тұрақты өсу үрдісі сақталғанын көрсетеді. Егер 2009 жылы облыс халқының саны 757 768 адамды құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш 906 783 адамға жеткен. Осылайша, он екі жыл ішінде халық саны 149 015 адамға өсіп, өсім қарқыны 119,7%-ды құрады. Бұл республика бойынша халық санының орташа өсу қарқынынан (120,3%) сәл төмен болғанымен, өңірдегі он демографиялық динамиканы айқын көрсетеді [16, 6-б.].

Халықтың қоныстану құрылымын талдау урбандалу үдерісінің күшейгенін байқатады. 2021 жылы облыстың 621 510 тұрғыны (68,5%) қалалық жерлерде, ал 285 273 адам (31,5%) ауылдық елді мекендерде тұрған. 2009 жылмен салыстырғанда қала халқының саны 94 560 адамға (117,9%) өссе, ауыл халқы 54 455 адамға (123,6%) артқан. Бұл облыста қала халқы басым болғанымен, ауылдық жерлердегі табиғи өсімнің де жоғары деңгейде сақталғанын көрсетеді.

Облыс халқының орналасу құрылымында қалалық тұрғындардың үлесі 68,5%, ал ауыл тұрғындарының үлесі 31,5% болды. Бұл көрсеткіштер Ақтөбе облысының урбандалу деңгейі жоғары өңірлердің қатарына жататынын дәлелдейді. Сонымен қатар ауыл халқының үлесі республикадағы орташа деңгейден жоғары болуы облыстың аграрлық және индустриялық даму ерекшеліктерімен түсіндіріледі.

Жыныстық құрылым бойынша халық арасында әйелдердің үлесі 51,4%, ал ерлердің үлесі 48,6% болды. Қалалық жерлерде әйелдердің үлесі 52,0%, ерлердің үлесі 48,0% болса, ауылдық жерлерде әйелдер 50,0%, ерлер 50,0% шамасында қалыптасқан. Бұл көрсеткіштер өңірдегі жыныстық құрылымның салыстырмалы түрде теңгерімді екенін көрсетеді.

Ақтөбе облысының республика халқы құрамындағы үлесі 2021 жылы 4,8%-ды құрады. Бұл өңірдің Қазақстандағы халық саны бойынша орташа ірі облыстардың бірі екенін көрсетеді.

2022 жылдың қорытындысы бойынша Ақтөбе облысының демографиялық дамуында халық санының тұрақты өсу үрдісі сақталды. Жыл соңындағы мәліметтерге сәйкес, облыс халқының саны 928,8 мың адамды құрап, 2021 жылмен салыстырғанда 12,1 мың адамға немесе 1,3%-ға артқан. Бұл өңірде демографиялық өсімнің оң динамикасы жалғасқанын және халық санының тұрақты түрде ұлғайып отырғанын көрсетеді.

2018–2022 жылдар аралығындағы халық санының өзгерісін салыстырмалы талдау халықтың үздіксіз өскенін дәлелдейді. Егер 2018 жылы халық саны 869,6 мың адам болса, 2022 жылы бұл көрсеткіш 928,8 мың адамға жетіп, бес жыл ішінде жалпы өсім 59,2 мың адамды немесе шамамен 6,8%-ды құрады. Мұндай көрсеткіштер өңірдің демографиялық әлеуетінің сақталғанын және халықтың табиғи өсімі оң деңгейде қалыптасқанын айғақтайды.

2022 жылы облыстағы табиғи өсім 13 659 адамды құрады. Бұл көрсеткіш 2021 жылмен салыстырғанда төмен болғанымен (14 451 адам), табиғи өсімнің оң деңгейде сақталуы халық санының артуына негізгі ықпал етуші факторлардың бірі болып қала берді. Сонымен қатар 1000 тұрғынға шаққандағы табиғи өсім коэффициенті 14,81‰ болды. Бұл көрсеткіштің 2021 жылғы 16,05‰-ден төмендеуі туу деңгейінің біршама бәсеңдегенін немесе демографиялық өсім қарқынының баяулағанын көрсетеді [17, 8-б.].

Табиғи өсім коэффициентінің төмендеуіне қарамастан, оның оң мәнде сақталуы өңірдегі демографиялық дамудың тұрақтылығын көрсетеді. Бұл жағдай халықтың жас құрылымында еңбекке қабілетті және репродуктивті жастағы тұрғындардың үлесінің жоғары болуымен, сондай-ақ туу көрсеткіштерінің өлім-жітім деңгейінен басым түсуімен байланысты.

Жалпы алғанда, 2022 жылғы демографиялық көрсеткіштер Ақтөбе облысында халық санының өсуі жалғасқанын, алайда табиғи өсім қарқынының біршама төмендеу үрдісі байқалғанын көрсетеді. Сондықтан өңірдің болашақ демографиялық дамуын бағалау кезінде табиғи өсім көрсеткіштерімен қатар көші-қон үдерістерін, урбандалу деңгейін және халықтың жас құрылымындағы өзгерістерді кешенді түрде қарастыру маңызды болып табылады. Бұл факторлар өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен еңбек ресурстарының қалыптасуына тікелей ықпал ететін негізгі демографиялық көрсеткіштер болып саналады.

2023 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша Ақтөбе облысының халық саны 938,7 мың адамды құрады. Оның ішінде 702,8 мың адам (74,9%) қалалық жерлерде, ал 235,9 мың адам (25,1%) ауылдық елді мекендерде тұрды. Бұл көрсеткіштер өңірде урбандалу деңгейінің жоғары екенін және халықтың басым бөлігінің қалалық аумақтарда шоғырланғанын көрсетеді. Сонымен бірге ауыл халқының төрттен бір бөлікті құрауы облыстың аграрлық секторындағы еңбек әлеуетінің сақталғанын аңғартады [18, 8-б.].

Демографиялық көрсеткіштердің ішінде нәресте өлімінің деңгейі халықтың денсаулық жағдайын бағалауда маңызды индикаторлардың бірі болып табылады. 2023 жылғы қаңтар-қараша айларында Ақтөбе облысында 1 жасқа дейінгі 166 нәрестенің өлімі тіркелген. Бұл көрсеткіш 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 8,5%-ға жоғарылаған (153 жағдай). Сонымен қатар 1000 тірі туған балаға шаққандағы нәресте өлімінің коэффициенті 9,39‰ құрады. Бұл деректер ана мен бала денсаулығын сақтау жүйесін жетілдіру, перинаталдық және

неонаталдық медициналық көмектің сапасын арттыру бағытындағы шараларды одан әрі күшейту қажеттігін көрсетеді.

Көші-қон үдерістерін талдау 2023 жылы Ақтөбе облысында халықаралық көші-қонның оң серпін алғанын байқатады. Атап айтқанда, қаңтар–қараша айларында Қазақстаннан тыс елдерден облысқа келгендердің саны 70,5%-ға артса, шетелге кеткендердің саны 33,4%-ға азайған. Бұл үрдіс өңірдің халықаралық көші-қон айырмасының жақсарғанын және сыртқы көші-қонның демографиялық өсімге оң ықпал ете бастағанын көрсетеді.

Сыртқы көші-қонның географиялық құрылымында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдері басым орын алады. Есепті кезеңде ТМД мемлекеттерінен келгендердің үлесі 95,8%-ды, ал осы елдерге қоныс аударғандардың үлесі 89,6%-ды құрады. Бұл Ақтөбе облысының халықаралық көші-қон байланыстарының негізінен посткеңестік кеңістік елдерімен қалыптасқанын және өңірдің еңбек, экономикалық әрі әлеуметтік байланыстарының осы мемлекеттермен тығыз екенін көрсетеді.

Ішкі көші-қон көрсеткіштері де өңірдегі халықтың аумақтық орналасуында белгілі бір өзгерістердің орын алғанын дәлелдейді. 2023 жылғы қаңтар–қараша айларында республика ішіндегі қоныс аударушылар саны 18%-ға артқан. Алайда өңіраралық көші-қон бойынша оң көші-қон сальдосы тек Ойыл ауданында (+13 адам) тіркелген. Бұл көрсеткіш облыстың көптеген аудандарында халықтың басқа өңірлерге қоныс аудару үрдісінің сақталғанын және көші-қон теңгерімінің теріс сипатта екенін аңғартады.

Жалпы алғанда, 2023 жылғы демографиялық көрсеткіштер Ақтөбе облысында халық санының өсуі сақталғанымен, демографиялық дамуға әсер ететін факторлардың құрылымы күрделене түскенін көрсетеді. Урбандалу деңгейінің жоғары болуы, халықаралық көші-қонның оң динамикасы және халық санының тұрақты артуы өңірдің демографиялық әлеуетін нығайтатын негізгі факторлар болып табылады. Сонымен қатар нәресте өлімінің артуы мен ішкі көші-қонның теріс теңгерімі демографиялық саясатты жетілдіруді, халықтың өмір сүру сапасын арттыруды және өңірлер арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған шараларды күшейтуді талап етеді. Сондықтан аталған көрсеткіштер Ақтөбе облысының қазіргі этнодемографиялық даму ерекшеліктерін бағалауда және өңірдің ұзақ мерзімді демографиялық даму стратегиясын әзірлеуде маңызды ғылыми-талдамалық негіз болып табылады.

2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Ақтөбе облысының халық саны 945,1 мың адамды құрады. Оның ішінде 707,9 мың адам немесе 74,9%-ы қалалық жерлерде, ал 237,2 мың адам немесе 25,1%-ы ауылдық елді мекендерде тұрды. Бұл көрсеткіштер облыста урбандалу деңгейінің жоғары екенін және халықтың басым бөлігінің қалалық аумақтарда шоғырланғанын көрсетеді. 2021 жылмен салыстырғанда өңір халқының саны 51,4 мың адамға өсіп, халық санының тұрақты арту үрдісі сақталған.

2026 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша Ақтөбе облысының халық саны 957,8 мың адамды құрады. Оның ішінде 732,3 мың адам (76,5%) қалалық жерлерде, ал 225,5 мың адам (23,5%) ауылдық елді мекендерде тұрады. Бұл көрсеткіштер өңірде урбандалу үдерісінің қарқынды жалғасып отырғанын және халықтың басым бөлігінің қалалық аумақтарда шоғырланғанын айғақтайды.

2026 жылдың қаңтар–мамыр айларында облыстағы табиғи өсім 3724 адамды құрады. Бұл көрсеткіш 2025 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда төмендеген (4046 адам). Табиғи өсімнің азаюы, негізінен, туу көрсеткішінің төмендеуімен байланысты болды.

Есепті кезеңде дүниеге келгендер саны 5939 адамды құрады, бұл 2025 жылдың қаңтар–мамыр айларымен салыстырғанда 6%-ға төмен. Сонымен қатар қайтыс болғандар саны 2215 адам болып, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2,5%-ға азайды. Демек, өлім-жітім деңгейінің төмендеуіне қарамастан, туу деңгейінің бәсеңдеуі табиғи өсім қарқынының төмендеуіне әсер еткен.

Көші-қон үдерістерін талдау облыста көші-қон сальдосының теріс екенін көрсетеді. 2026 жылдың қаңтар–мамыр айларында көші-қонның жалпы сальдосы –1941 адамды құрады, ал 2025

жылдың сәйкес кезеңінде бұл көрсеткіш –1703 адам болған. Бұл облыстан халықтың кету қарқынының артқанын байқатады. Сонымен бірге сыртқы көші-қон бойынша оң сальдо 106 адамды құраса (2025 жылы – 161 адам), ішкі көші-қон бойынша теріс сальдо – 2047 адамға жетті (2025 жылы – 1864 адам). Бұл өңірден халықтың, әсіресе республиканың басқа өңірлеріне қоныс аудару үрдісінің сақталып отырғанын көрсетеді.

Жалпы алғанда, 2026 жылдың алғашқы бес айындағы демографиялық көрсеткіштер Ақтөбе облысында халық санының өсуі негізінен табиғи өсім есебінен қамтамасыз етілгенімен, көші-қонның теріс сальдосы өңірдің демографиялық дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып қала беретінін көрсетеді. Сонымен қатар урбандалу деңгейінің жоғары болуы өңірдегі әлеуметтік-экономикалық даму мен халықтың аумақтық орналасу ерекшеліктерін сипаттайтын маңызды демографиялық көрсеткіш болып табылады.

Талқылау. Зерттеу барысында 2016–2026 жылдар аралығындағы Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуы ресми статистикалық деректер негізінде талданып, халық санының өзгеру динамикасы, табиғи өсім, көші-қон үдерістері, урбандалу деңгейі және этнодемографиялық өзгерістердің негізгі бағыттары айқындалды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қарастырылған кезеңде Ақтөбе облысында халық санының тұрақты өсу үрдісі сақталған. 2016 жылы өңір халқының саны 834,8 мың адам болса, 2020 жылы 881,7 мың адамға, 2024 жылы 945,1 мың адамға дейін өсті. Ал 2026 жылғы 1 маусымдағы мәлімет бойынша халық саны 957,8 мың адамға жетті. Осылайша, он жылға жуық уақыт ішінде өңір халқының саны 123 мың адамға жуық өсіп, демографиялық дамудың оң динамикасы қалыптасты.

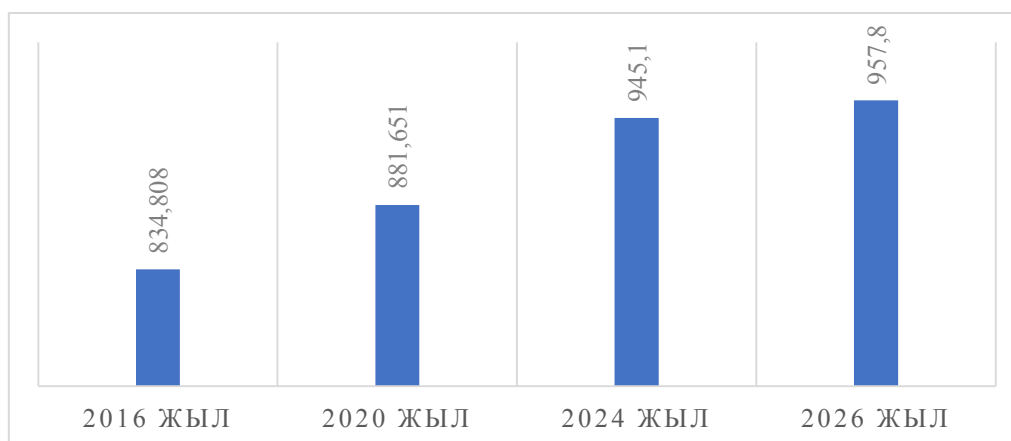
Кесте 1. 2016-2026 жылдар бойынша Ақтөбе өңірі бойынша халық санының көрсеткіші

Көрсеткіштер	Жылдар			
	2016	2020	2024	2026
Жалпы халық саны, адам	834 808	881 651	945 100	957 800
Алдыңғы кезеңмен салыстырғандағы өсім, адам	–	+46 843	+63 449	+12 700
Алдыңғы кезеңмен салыстырғандағы өсім, %	–	+5,6%	+7,2%	+1,3%

Халық санының артуына ең алдымен табиғи өсімнің оң деңгейде сақталуы ықпал етті. Дегенмен зерттелген кезеңде табиғи өсім қарқынының біртіндеп төмендеу үрдісі байқалды. Мысалы, 2022 жылы табиғи өсім 13 659 адамды құраса, 2026 жылдың қаңтар-мамыр айларында бұл көрсеткіш 3 724 адам болды, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда төмен екенін көрсетеді. Сонымен бірге туу деңгейінің төмендеуі байқалғанымен, өлім-жітім көрсеткішінің де азаюы демографиялық тепе-теңдіктің сақталуына ықпал етті.

Көші-қон үдерістерін талдау Ақтөбе облысында ішкі көші-қон сальдосының тұрақты түрде теріс екенін көрсетті. Өңірден республиканың ірі қалаларына және экономикалық белсенді орталықтарына халықтың қоныс аударуы жалғасуда. Ал сыртқы көші-қон бойынша жағдай салыстырмалы түрде тұрақты сипатқа ие болып, соңғы жылдары оң көші-қон сальдосы қалыптаса бастағаны байқалды. Бұл Ақтөбе облысының халықаралық еңбек көші-қоны үшін тартымдылығының біршама артқанын көрсетеді.

Диаграмма 1. Ақтөбе өңірі бойынша халық санының көрсеткіші (2016-2026)



Этнодемографиялық тұрғыдан қарағанда, өңір халқының этникалық құрылымында қазақ этносының үлесі басым болып қалыптасты. Сонымен қатар табиғи өсімнің жоғары болуы және көші-қон ерекшеліктері этникалық құрамның өзгеруіне ықпал етті. Бұл үрдіс Қазақстандағы жалпы демографиялық даму заңдылықтарына сәйкес келеді және өңірдегі әлеуметтік тұрақтылық пен этносаралық келісімнің сақталғанын көрсетеді.

Жүргізілген талдау Ақтөбе облысының демографиялық дамуы көпфакторлы сипатқа ие екенін көрсетті. Халық санының өсуі табиғи өсіммен қатар өңірдің әлеуметтік-экономикалық әлеуетімен, урбандалу деңгейімен және көші-қон қозғалыстарымен тығыз байланысты. Сонымен бірге туу деңгейінің төмендеу үрдісі, ішкі көші-қонның теріс сальдосы және халықтың қалаға шоғырлануы алдағы кезеңде өңірдің демографиялық дамуына ықпал ететін негізгі факторлар ретінде бағаланады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері 2016–2026 жылдары Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуы тұрақты халық өсімімен, урбандалу деңгейінің жоғарылауымен, табиғи өсімнің біртіндеп бәсеңдеуімен және көші-қон құрылымындағы өзгерістермен сипатталғанын көрсетті. Алынған нәтижелер өңірдің демографиялық ахуалын ғылыми тұрғыдан бағалауға, болашақтағы әлеуметтік-экономикалық даму бағыттарын айқындауға және өңірлік демографиялық саясатты жетілдіруге негіз бола алады.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері 2016–2026 жылдар аралығында Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуында халық санының, этникалық құрамының, көші-қон қозғалыстарының және қоныстану жүйесінің өзгерістеріне әсер еткен негізгі үрдістерді кешенді түрде айқындауға мүмкіндік берді. Жүргізілген талдау өңірдің демографиялық дамуы табиғи өсім, ішкі және сыртқы көші-қон, урбанизация деңгейінің артуы және әлеуметтік-экономикалық даму факторларының өзара ықпалымен қалыптасқанын көрсетті. Бұл үдерістер халықтың сандық және сапалық құрамына ықпал етіп қана қоймай, өңірдің еңбек ресурстарының қалыптасуына, қоныстану құрылымының өзгеруіне және әлеуметтік инфрақұрылымның даму бағытына да әсер етті.

Зерттеу барысында Ақтөбе облысында халық санының жалпы өсу үрдісі сақталғаны анықталды. Бұл, ең алдымен, табиғи өсім көрсеткіштерінің оң деңгейде болуы және өңірдің экономикалық тартымдылығының артуымен түсіндіріледі. Сонымен қатар халықтың жас құрылымында еңбекке қабілетті тұрғындардың үлесі басым болып қалуы өңірдің демографиялық әлеуетінің жоғары екенін көрсетеді. Дегенмен, ауылдық елді мекендерден облыс орталығына және басқа ірі қалаларға бағытталған ішкі көші-қон ағындарының күшеюі өңірдегі халықтың аумақтық орналасуында елеулі өзгерістер туғызғаны байқалады.

Зерттеу урбанизация деңгейінің артуы Ақтөбе өңірінің қазіргі демографиялық дамуының маңызды факторларының бірі екенін дәлелдеді. Қала халқы санының ұлғаюы өндірістің, қызмет көрсету саласының және әлеуметтік инфрақұрылымның дамуымен қатар жүрді. Урбанизация еңбек нарығының құрылымына, халықтың қоныстану ерекшеліктеріне, білім беру мен

денсаулық сақтау жүйесіне деген сұраныстың артуына ықпал етті. Сонымен қатар ауылдық аумақтардағы демографиялық әлеуеттің төмендеуі мен еңбекке қабілетті халықтың қалаға шоғырлануы өңірлік даму саясатында ескеруді қажет ететін маңызды мәселе болып табылады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуы тек табиғи өсім көрсеткіштерімен ғана емес, көші-қон қозғалыстарының қарқындылығымен, урбанизация үдерістерімен және әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен тығыз байланысты. Сондықтан өңірдің демографиялық даму үрдістерін бағалау барысында халық санының динамикасын, этникалық құрамдағы өзгерістерді, жас-жыныстық құрылымды және көші-қон бағыттарын кешенді түрде қарастыру ғылыми тұрғыдан маңызды болып табылады.

2016–2026 жылдар аралығындағы Ақтөбе өңірінің этнодемографиялық дамуы халық санының тұрақты өсуімен, этникалық құрылымның өзгеруімен, урбанизация деңгейінің жоғарылауымен және көші-қон үдерістерінің белсенділігімен сипатталатын күрделі әрі көпфакторлы демографиялық процесс екендігі дәлелденді. Бұл үрдістерді ғылыми тұрғыдан жүйелі зерттеу өңірдің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге және Қазақстанның демографиялық саясатын жетілдіруге маңызды ғылыми негіз қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Солин М.Я. Развитие народонаселения: экономический аспект. – М.: Мысль, 1980. – 277 с.
- 2 Янунский В.К. Историческая демография в СССР // Вопросы географии. – М.: Наука, 1970. – С. 63-69.
- 3 Поляков Ю.А., Дробизж В.З. Народонаселение СССР и история Советского общества // Вопросы истории. – 1974. – №4. – С. 12-21.
- 4 Исупов А. Национальный состав населения СССР. – М., 1964. – 235 с.
- 5 Гозулов А.И., Григориянц М.Г. Народонаселения СССР (статическое изучение численности, состава и размещения). – М., 1964. – 257 с.
- 6 Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917-1980 гг.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 192 с.
- 7 Галиев А.Б. Население Казахстана в конце восстановительного периода: численность, национальный, социально-профессиональный состав: автореф. ... канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1972. – 26 с.
- 8 Татимов М.Б. Социальная обусловленность демографических процессов. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 121 с.
- 9 Никифоров И.Д. Городское население Казахстана (1917-1939 гг. Автореф.канд.ист.наук. – Алма-Ата, 1988. – 27 с.
- 10 Құдайбергенова А.И. Кеңес дәуіріндегі Қазақстандағы көші-қон үдерістері: тарихи-демографиялық аспект (1917-1991 жж.). тарих ғыл. док. ... дис. – Алматы: Ғылым, 2010. – 32 б.
- 11 Ерімбетова Қ.М. Кеңес мемлекетінің 1960-1990 жылдардағы Қазақстандағы көші-қон саясаты (тарихи-демографиялық аспект): тарих ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2007. – 31 б.
- 12 Еңсенов Қ.А. Қазақстандағы көші-қон процестері және оның зерттелуі (1926-1959 жж.): тарих ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2007. – 29 б.
- 13 Салимгереева Ш.А. Ақтөбе өңірі халқының этнодемографиялық дамуы (1897-2007 жж.): тарих ғыл. канд. ... автореф. – Алматы: 2009. – 30 б.
- 14 Сергеева А.М., Елеуов Н. Ақтөбе облысы халқының өмір сүруінің сапалық көрсеткіштері және оның өңірлік ерекшеліктері // БҚУ Хабаршысы. – 2021. – №3(83). – Б. 154-166.
- 15 Уалтаева А.С. Население малых городов Восточного Казахстана (1959 - 2006 гг.): автореф. ... канд. ист. наук. – Алматы, 2009. – 31 с.
- 16 2021 жылғы Қазақстан Республикасы халқының ұлттық санағының қорытындылары / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – Астана, 2021. – 64 б.
- 17 Ақтөбе облысының 2022 жылғы алдын ала деректері. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – Ақтөбе, 2023. – 138 б.

18 Ақтөбе облысының әлеуметтік экономикалық дамуы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – Ақтөбе, 2024. – 19 б.

References

- 1 Solin M.Ya. *Razvitie narodonaseleniya: ekonomicheskii aspekt* [Population Development: The Economic Aspect]. M.: Mysl, 1980. 277 p.
- 2 Yacunskii V.K. *Istoricheskaya demografiya v SSSR* [Historical Demography in the USSR] // *Voprosy geografii*. M.: Nauka, 1970. P. 63-69. [in Russian]
- 3 Polyakov Yu.A., Drobizh V.Z. *Narodonaselenie SSSR i istoriya Sovetskogo obshchestva* [Population of the USSR and history of Soviet society] // *Voprosy istorii*. 1974. №4. P. 12-21. [in Russian]
- 4 Isupov A. *Nacionalnyi sostav naseleniya SSSR* [Ethnic composition of the population of the USSR]. M., 1964. 235 p. [in Russian]
- 5 Gozulov A.I., Grigoriyanc M.G. *Narodonaseleniya SSSR (staticheskoe izuchenie chislennosti, sostava i razmeshcheniya)* [Population of the USSR (static study of the number, composition and distribution)]. M., 1964. 257 p. [in Russian]
- 6 Asylbekov M.H., Galiev A.B. *Sotsialno-demograficheskie processy v Kazakhstane (1917-1980 gg.)* [Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917–1980)]. Alma-Ata: Gylym, 1991. 192 p. [in Russian]
- 7 Galiev A.B. *Naselenie Kazakhstana v konce vosstanovitel'nogo perioda: chislennost, nacionalnyi, sotsialno-professionalnyi sostav* [The population of Kazakhstan at the end of the recovery period: size, ethnic composition, and socio-occupational structure.]: avtoref. ... kand. ist. nauk. Alma-Ata, 1972. 26 p.
- 8 Tatimov M.B. *Sotsialnaya obuslovlennost' demograficheskikh processov* [The social conditioning of demographic processes]. Alma-Ata: Nauka, 1989. 121 p. [in Russian]
- 9 Nikiforov I.D. *Gorodskoe naselenie Kazakhstana (1917-1939 gg)* [Urban population of Kazakhstan (1917-1939)]. avtoref.kand.ist.nauk. Alma-Ata, 1988. 27 p. [in Russian]
- 10 Kudaibergenova A.I. *Kenes dauirindegi Kazakhstandagy koshi-kon uderisteri: tarihi-demografiyalyk aspekt (1917-1991)* [Migration processes in Kazakhstan during the Soviet era: A historical-demographic Aspect (1917–1991)]. tarih gyl. dok. ... dis. Almaty: Gylym, 2010. 32 p. [in Kazakh]
- 11 Erimbetova K.M. *Kenes memleketinin 1960-1990 zhyldardagy Kazakstandagi koshi-kon sayasaty (tarihi-demografiyalyk aspekt)* [Migration policy of the Soviet state in Kazakhstan during the 1960s–1990s (historical-demographic aspect)]: tarih gyl. kand. ... avtoref. Almaty, 2007. 31 p. [in Kazakh]
- 12 Ensenov K.A. *Kazakstandagy koshi-kon procesteri zhane onyn zerttelui* [Migration processes in Kazakhstan and their study (1926–1959)] (1926-1959): tarih gyl. kand. ... avtoref. Almaty, 2007. 29 p. [in Kazakh]
- 13 Salimgereeva Sh.A. *Aktobe oniri halkynyn etnodemografiyalyk damuy (1897-2007)* [Ethnodemographic development of the population of the Aktobe region (1897–2007)]: tarih gyl. kand. ... avtoref. Almaty: 2009. 30 p. [in Kazakh]
- 14 Sergeeva A.M., Eleuov N. *Aktobe oblysy halkynyn omir soruinin sapalyk korsetkishteri zhane onyn onirlik erekshelekteri* [Qualitative indicators of the standard of living of the Aktobe region population and its regional characteristics] // *BKU Habarshysy*. 2021. №3(83). P. 154-166. [in Kazakh]
- 15 Ualtaeva A.S. *Naselenie mal'kh gorodov Vostochnogo Kazakhstana (1959-2006)* [Population of small towns in East Kazakhstan (1959–2006)]: avtoref. ... kand. ist. nauk. Almaty, 2009. 31 p. [in Russian]
- 16 2021 zhylygy Kazakhstan Respublikasy halkynyn ulttyk sanagynyn korytyndylary / Kazakhstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ulttyk statistika byurosy [Results of the 2021 National Census of the Population of the Republic of Kazakhstan / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Astana, 2021. 64 p. [in Kazakh]

17 Aktobe oblysynyn 2022 zhylgy aldyn ala derekteri. Kazakhstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ulttyk statistika byurosy [Preliminary data for the Aktobe Region for 2022. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Aktobe, 2023. 138 p. [in Kazakh]

18 Aktobe oblysynyn aleumettik ekonomikalyk damuy. Kazakhstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ulttyk statistika byurosy [Socio-economic development of the Aktobe Region. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.]. Aktobe, 2024. 19 b. [in Kazakh]

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20

ӘӨЖ/УДК/ UDC: 974(57)

<https://doi.org/10.51889/2959-6017.2026.90.3.025>

У.Т. Ахметова ^{*1}, Ж.Р. Байғалиев ², Ә.Қ. Мұқтар ³

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Қазақстан және дүниежүзі тарихы кафедрасының профессор, т.ғ.д.

Атырау қ., Қазақстан

E-mail: tulegenova_u@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-4274-8602>

²«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы, аға ғылыми қызметкер, магистр

Атырау қ., Қазақстан

E-mail: baigalievzh@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-9483-2278>

³«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы директоры, т.ғ.д.

Атырау қ., Қазақстан

E-mail: muktar64@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7177-0710>

ЖОШЫ ҰЛЫСЫ НУМИЗМАТИКАСЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ САРАЙШЫҚ СОҒЫЛЫМДАРЫ: ТАРАЛУ АЙМАҒЫ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ БАЙЛАНЫСТАР

Аңдатпа

Мақалада ортағасырлық Сарайшық қаласында соғылған тиындар Жошы Ұлысы нумизматикасы контекстінде жан-жақты қарастырылып, олардың таралу аймағы, хронологиясы және экономикалық-саяси байланыстар жүйесіндегі орны талданады. Зерттеу барысында археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған нумизматикалық материалдарға кешенді талдау жүргізіліп, тиындарды атрибуциялау, эпиграфикалық оқылым және типологиялық салыстыру әдістері қолданылды. Сонымен қатар нумизматикалық деректер ғылыми каталогтармен және ZENO.RU дерекқорымен салыстырылды. Зерттеу нәтижесінде Сарайшықта соғылған тиындардың жалпы саны нақтыланып, олардың негізгі эмитенттері ретінде Мүрид, Ұлжай-Темір, Болат, Ильбак, Тоқтамыс және Дервиш хандардың есімдері анықталды. Нумизматикалық материалдар Сарайшықта ақша соғу ісі негізінен XIV ғасырдың екінші жартысында, Жошы Ұлысындағы саяси тұрақсыздық кезеңімен тұспа-тұс келгенін көрсетеді. Бұл жағдай орталық биліктің әлсіреуі жағдайында қаланың аймақтық экономикалық және әкімшілік орталық ретінде маңызы артқанын аңғартады. Сонымен қатар, Сарайшықта соғылған тиындардың Қазақстан, Ресей және Украина аумақтарындағы археологиялық ескерткіштер мен көмбелер құрамынан табылуы олардың кең таралу географиясын дәлелдейді. Бұл деректер Сарайшық қаласының Еділ-Жайық өңіріндегі халықаралық сауда және ақша айналымы жүйесінде маңызды рөл атқарғанын көрсетеді.